

המחקר הפליאו-גאוגרפי כעזר להבנת תחומי נחלת שבט זבולון

א. מבוא

המקרא מתאר לנו במקומות שונים, לפי תומו, נופי טבע כרקע לסיפוריו. לעתים נשמעים לנו התיאורים מוטעים, כיוון שאינם מתיישרים עם הנוף המוכר לנו. בטבע מתקיימים תהליכי בנייה והריסה תמידיים. הרים משנים את גובהם, מפלס פני הים משתנה, בקעות נוצרות ואיים נעלמים.

הפליאו-גאוגרפיה עוסקת בשחזור נופי העבר. היא קושרת בין ממצאים פיזיים גאולוגיים, פרה-היסטוריים וארכאולוגיים, ומאפשרת קבלת תמונת נוף שאינה קיימת עוד. במקרים שבהם הנוף המתואר במקרא אינו תואם את הנוף הקיים כיום, עשויה הפליאו-גאוגרפיה לסייע ביישוב הקושי המתעורר בהבנת פשוטו של מקרא.

עם ישראל בהנהגתו של יהושע כבש את הארץ במלחמות שהתנהלו במשך שבע שנים. לאחריו חילק יהושע לשבטים את נחלותיהם במהלך שבע שנים נוספות, כפי שמתואר ביהושע י"ד-י"ט. גבולות נחלתו של שבט זבולון מפורטים ביהושע י"ט. על פי המתואר שם, הגבול המערבי של נחלת זבולון איננו על חוף הים.

ברם, בבראשית מ"ט, יג בירך יעקב את זבולון במילים: "לחוף ימים ישכן", ובדברים ל"ג, יט מברך משה את זבולון במילים: "כי שפע ימים יינקו". לכאורה עלינו לומר, שזבולון לא זכה במימושן של הברכות שניתנו לו על ידי יעקב ומשה. ואולם להלן נראה, שהמחקר הפליאו-גאוגרפי מאפשר ליישב את המקראות כך שזבולון אכן זכה לקבל את הברכות שהובטחו לו.

תחילה נעבור על תיאורי נחלת שבט זבולון במקרא, שמתוכם עולה בעיית הגבול המערבי של שבט זה. בהמשך נעמוד על עמדתם של חז"ל ביחס לפסוקים אלה ועל עמדתם של חכמינו הראשונים והאחרונים בסוגיה זו. לאחר מכן נסקור את תוצאות המחקר הגאוגרפי והארכאולוגי של ארץ ישראל הקשורים לעניין. באופן כללי, המחקר עוסק בזיהוי המקומות השונים שצוינו בנחלת זבולון ביהושע י"ט, אך אינו עוסק בבעיה הנדונה במאמר זה. לסיום נראה כיצד ניתן להגיע לפתרון הבעיה על ידי בדיקת

* תודתנו נתונה לשופטי הגרסה הראשונה של המאמר שהעירו הערות מועילות ובודאי שיפרו את המוצר המוגמר.

מבנה החוף באזור מפרץ חיפה באמצעות המחקר הפליאו-גאוגרפי.

ב. במקרא

כאמור, לפני מותו מברך יעקב את בניו. בברכתו לזבולון הוא אומר: "זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניה וירכתו על צידו" (בראשית מ"ט, יג). משה אף הוא מברך את השבטים לפני מותו, ולשבט זבולון הוא אומר: "ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים יינקו ושפני טמוני חול" (דברים ל"ג, יח-יט). מכאן מקובל לחשוב שנחלת זבולון הייתה ליד הים. כך כותב למשל רש"י (בראשית שם): "על חוף ימים תהיה ארצו. חוף כתרגומו ספר... והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אוניות במקום הנמל, שאוניות מביאות שם פרקמטיא. שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר... 'וירכתו על צידו' סוף גבולו יהיה סמוך לצידו".

את דברי רש"י ניתן להבין באחד האופנים הבאים: או שכוונתו לציין את הגבול הגאוגרפי ממש, וזה לא משתמע מפשט הכתובים; או שכוונתו לציין את תחום הפעילות המסחרית-הימית של זבולון. או אז קצהו (הירכתיים) של תחום זה הוא בצידו. אפשרות זאת נראית יותר מכיוון שנמל צידו היה נמל גדול שממנו נשלחו סחורות לנמלי הים השונים.

בחלוקת הנחלות בספר יהושע מתוארת נחלתו של זבולון בעמק יזרעאל:

וַיַּעַל הַגּוֹרֵל הַשְּׁלִישִׁי לְבְנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם עַד שְׂרִיד. וְעָלָה גְבוּלָם לַיָּמָה¹ וּמִרְעָלָה וּפְגַע בְּדַבְשֶׁת וּפְגַע אֶל הַנַּחַל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יָקֶנֶם. וְשָׁב מִשְׂרִיד קְדָמָה מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ עַל גְּבוּל כְּסֵלָת תָּבוֹר וַיָּצֵא אֶל הַדְּבָרֶת וְעָלָה יָפִיעַ. וּמִשָּׁם עָבַר קְדָמָה מִזֶּרְחָה גֵּתָה חֶפֶר עֵתָה קֶצֶין וַיָּצֵא רִמּוֹן הַמֶּתָאֵר הַנֶּעֱה. וְנָסַב אֹתוֹ הַגְּבוּל מִצִּפּוֹן חֲנָתָן וְהָיוּ תְּצַאֲתָיו גֵּי יַפְתָּח אֶל. וְקִטָּת וְנֶהְלָל וְשִׁמְרוֹן וַיִּדְאָלָה וּבֵית לָחֶם עָרִים שְׁתֵּים עָשָׂרָה וְחֻצְרֵיהֶן. זֹאת נַחֲלַת בְּנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחֻצְרֵיהֶן (יהושע י"ט, י-טז).

על פי תיאור זה נמצאת נחלת זבולון בעמק יזרעאל וגבולה המערבי איננו על חוף הים. התייחסות נוספת לנחלת זבולון נמצאת בתיאור תחומי הנחלה של שבט נפתלי:

לְבְנֵי נַפְתָּלִי יָצָא הַגּוֹרֵל הַשְּׁשִׁי לְבְנֵי נַפְתָּלִי לְמִשְׁפַּחְתָּם. וַיְהִי גְבוּלָם מִחֻלָּף מְאֻלֹן בְּצַעְנָנִים וְאֲדָמִי הַנֶּקֶב וַיִּבְנֵאל עַד לָקוֹם וַיְהִי תְּצַאֲתָיו הַיַּרְדֵּן. וְשָׁב הַגְּבוּל יָמָה אֲזִנּוֹת תָּבוֹר וַיָּצֵא מִשָּׁם חוּלְקָה וּפְגַע בְּזַבְלוֹן מִנֶּגֶב וּבְאֲשֶׁר פָּגַע מַיִם וּבִיהוּדָה הַיַּרְדֵּן מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ (שם, לב-לד).

1. "לימה" – מ"צ סגל בפירושו לנביאים ראשונים, תל אביב 1960, כתב: "למערב, או שם מקום". על פי זה המילה "לימה" איננה מתייחסת לים עצמו (כמו למשל ביהושע ט"ו, ד – "והיו תצאות הגבול ימה").

נחלת זבולון נמצאת דרומית לנחלת נפתלי ונחלת נפתלי נמצאת מזרחית לנחלת אשר. נמצא שנחלת זבולון נמצאת דרומית-מזרחית לנחלת אשר ובכך היא מרוחקת לגמרי מחוף הים. אין לזבולון גבול על הים (ראו איור מספר 1).

כאמור, גבול זבולון מגיע גם "אל הנחל אשר על פני יקנעם". ניתן לזהות נחל זה עצמו עם נחל יקנעם (ואדי אל-מלח) הנשפך אל הקישון, או שמדובר בנחל הקישון, שדרכו אולי הייתה לזבולון יציאה אל הים.

רצועת הים לאורכה של נחלת אשר המגיעה צפונה עד לצידון שימשה כנתיב הפלגה שבין צידון לבין נמלי הארץ. אפשר אולי לשער שבני אשר לא היו אנשי ים והם אפשרו לבני זבולון להפליג בנתיב זה, ששימש גם כנתיב ימי לספינות של עמים אחרים.

ג. ההתייחסות של חז"ל בגמרא ובמדרשים

בגמרא מופיע תיאור של הגרלת הנחלות בימי יהושע:

הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחין לפניו, והיה מכוין ברוח הקדש ואומר: זבולן עולה – תחום עכו עולה עמו. טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולן, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו (בבא בתרא קכב ע"א).

משתמע מדברי הגמרא שעכו היא חלק מגבולו המערבי של שבט זבולון, ובכך מגיעה נחלתו עד לים. אלא שהמילה 'תחום' הוראתה 'גבול'. לדוגמה בראשית י', יט: "ויהי

איור מספר 1: מפה מקובלת של ערי שבט זבולון וגבולות נחלתו (מקור המפה: ר' גרסון [מיפוי], בתוך: פ' נאמן, אנציקלופדיה לגיאוגרפיה מקראית ב, תל אביב תשכ"ד, עמ' 527 – באדיבות ה' גרסון).

גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סדמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע".
אונקלוס מתרגם: "והוה תחום כנענאה מצידון מטי לגרר עד עזה מטי לסדום ועמורה
ואדמה וצבים עד לשע".

לכן מעירים התוספות (ד"ה זבולון) שאין הכוונה לעיר עצמה אלא לגבול שבין
שתי הנחלות העובר בצדה של עכו. עכו מציינת נקודה מרכזית בתוך נחלת אשר
ומהווה הגדרה נוספת למושג 'נחלת אשר'. לכן דברי הגמרא "תחום עכו עולה עמו"
הוראתם גבול שבין זבולון לבין נחלת שבט אשר עולה עמו. ובכך מרחיקים התוספות
את הגבול המערבי של שבט זבולון מן הים.
מכל מקום, ישנם מקורות אחרים המעידים על כך, שלדעת חז"ל שכן שבט זבולון
על חוף הים. כך עולה למשל מן הגמרא:

וזבולון מתרעם על מדותיו הוה, שנאמר: 'זבולון עם חרף נפשו למות' (שופטים ה', יח), מה
טעם – משום דנפתלי על מרומי שדה. אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם!
לאחיי נתת להם שדות וכרמים – ולי נתת הרים וגבעות, לאחיי נתת להם ארצות – ולי
נתת ימים ונהרות. אמר לו: כולן צריכין לך על ידי חלזון, שנאמר: 'עמים הר יקראו... וּשְׁפָנִי
טמוני חול' (דברים ל"ג, יט) (מגילה ו' ע"א).

במקום אחר מציינת הגמרא, שבני שבט זבולון מאופיינים בקשר שלהם לחוף הים:

ההוא דהוה קא אזיל ואמר: אכיף ימא אסיסני ביראתא. בדקו ואשכחוהו דמזבולן קאתי,
דכתיב 'זבולן לחוף ימים ישכן' (בראשית מ"ט, יג)
[תרגום: אדם שהלך ואמר שכל דבר הנמצא קרוב לים יפה יותר מבמקום אחר. בדקו
ומצאו שאותו אדם היה משבט זבולון] (פסחים ד' ע"א).²

גם מקורות נוספים בחז"ל,³ המפרשים את פסוקי הברכות שניתנו לזבולון, מתייחסים
לזבולון כמי ששוכן לחוף ימים ופרנסתו מהים.

במקורות אלה אין התייחסות לנחלת זבולון כפי שתוארה בספר יהושע. לחז"ל
היה ברור שהברכות שניתנו בתורה התקיימו למעשה, ולכן יש לזבולון מוצא אל הים.
יוסף בן מתתיהו – מהמאה הראשונה לספירה – כותב בספרו **קדמוניות היהודים**:
"ובני זבולון לקחו בגורלם את הארץ עד ים גניסר והמגעת עד לסביבות הכרמל והים,
ואילו אשר לקחו את הארץ שראשיתה על יד הכרמל..."⁴ בדרך זו הוא מסביר את
ברכת משה "שפע ימים יינקו" (דברים ל"ג, יט – "ימים" בלשון רבים), שכוונתה לים

2. מעניין לציין, כי בקרב יהודי ג'רבה וכתרים, שחיו על חוף ימים, ישנה מסורת בדבר היותם צאצאי
שבט זבולון (מובא אצל נ' סלושץ, **האי פלאי** [על האי ג'רבה], תל אביב תשי"ח, עמ' 16, 144-145).
3. ראו למשל: מדרש שכל טוב (בובר) בראשית מ"ט, יג; אוצר המדרשים (אייזנשטיין) יעקב אבינו,
עמ' 231, ד"ה יהודה אתה יודוך; מדרש פתרון תורה פרשת וזאת הברכה, עמ' 341.
4. יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים** ה' א כב, מהד' א' שליט, עמ' 152.

כנרת במזרח וליים התיכון במערב. בכך מרחיב יוסף בן מתתיהו את שיטת חז"ל ופורס את נחלת זבולון בין שני ימים.

ד. דעות הראשונים והאחרונים

ר' אשתורי הפרחי חי בספרד במאה הארבע עשרה, הגיע לארץ וסייר בה זמן ממושך. את תיאורי מסעותיו העלה בספרו **כפתור ופרח**. בין השאר הוא מציין:

וזבולון מזרחו אינו הולך עד הירדן מפני נפתלי... אבל הולך הוא, ר"ל זבולון, אל המערב **עד הים הגדול לצפון עכו**, וכדאמרין מסכת מגלה [= הציטוט שהובא לעיל]... כלם צריכין לך על ידי חלזון... ואמרין פרק במה מדליקין (שבת כו ע"א), יוגבים אלו צדי חלזון מסולמא דצור עד חיפה. **ויעבור בתוך אשר**, כדרך שיעבור שמעון ביהודה ומנשה ביששכר.⁵

נראה שכוונתו לומר שאשר נתן לזבולון זכות מעבר אל הים בתוך תחומי נחלתו. הגר"א כותב בפירושו ליהושע י"ט, כד: "וחנתון נשאר מערי זבולון עד גיא יפתח אל ושם מפסיק באמצע הגבול אשר הולך עד צידון רבה ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך וז"ש [= וזה שנאמר] וירכתו עד צידון".⁶ כלומר, גם לשיטתו הייתה לזבולון מובלעת בתוך נחלת אשר, דרכה הוא עבר אל הים. הגר"א הבין שמובלעת זו היא 'גיא יפתח אל' הנזכר בנחלת זבולון. כך גם מסורטט במפה המיוחדת להגר"א (ראו איור מספר 2).

בפירושים אלה ניתן פתרון לבעיה שהעלינו בתחילת המאמר בדבר הפער שבין ברכות יעקב ומשה לזבולון ובין הנחלה שקיבל זבולון בפועל. לדברי ר' אשתורי הפרחי והגר"א, נחלת זבולון כללה מעבר צר אל הים, אף שעיקרה מרוחק מעט מן הים. מנגד, פרשנים אחרים מן הראשונים והאחרונים סתמו וכתבו כדברי חז"ל, שנחלת זבולון כללה את חוף הים. כך כתבו למשל רבנו בחיי בן אשר,⁷ ר' עובדיה ספורנו⁸ והמלבי"ם.⁹ ומדברי הזוהר נראה, שנחלת זבולון גובלת הן בים כנרת הן בים התיכון,¹⁰ כדעת יוסף בן מתתיהו שהובאה לעיל.

5. ר' אשתורי הפרחי, **כפתור ופרח**, פרק יא,

6. **אדרת אליהו – נביאים וכתובים**, ירושלים תרס"ה, עמ' ו.

7. "וטעם 'לחוף ימים ישפן' – על חוף ימים תהא ארצו ושם יהיה מצוי תדיר" (פירושו לבראשית מ"ט, יג).

8. "זבולון לחוף ימים ישפן" – בארצו, כי יירש מקום חוף ימים" (פירושו לבראשית מ"ט, יג).

9. "לחוף אניית" – כי טבע אנשי זבולון נולד למסחר ולעבור באניות סוחר ארחות ימים ומרחק יביא לחמו, כמ"ש בסנהדרין, שמי ששבח חיי המסחר והמדור אצל הים מזבולון הוא, ע"כ יבנה חוף שישכנו שם אניות, וסוף מעשהו בים, ומסחרו יגיע עד צידן, שהם כוננו המסחר בים בימי קדם" (פירושו לבראשית מ"ט, יג).

10. "כתיב 'זבולון לחוף ימים ישפן', והא ימא חד הוה בעדביה? אלא מאי 'לחוף ימים', ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה. 'וירכתו על צידן' – כמה דאת אמר 'יצאי ירך יעקב' (שמות א', ה), זבולון

ה. במחקר הארכאולוגי והגאוגרפי

ג' גליל¹¹ מציין שהגבול הצפוני של נחלת זבולון עבר לרגלי הר עצמון, ומשם הקיף את תחום חנתון מצפון, ויצא אל ג' יפתח אל. כלומר, הגבול עבר בשוליים הצפוניים של בקעת בית נטופה, ופנה דרומה לאורך שוליה המערביים של בקעת בית נטופה, ויצא אל ג' יפתח אל, הוא נחל ציפורי.

בתיאור הגבול המערבי כותב גליל: "שהגבול פנה מאזור ח'רבת ראס עלי דרומה, אל הנחל אשר על-פני יקנעם, בפינה הדרומית-מערבית של זבולון; כך עולה מן הנוסח '...ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם' (שם שם יא)". לפי תיאור זה אין

איור מספר 2: המפה הסכמתית של נחלות השבטים המיוחסת להגר"א. יש לשים לב לרצועה היבשתית היוצאת מנחלת זבולון ועוברת דרך נחלת אשר אל הים. מפה זו, הצבועה בצבעי מים, נכללה בספר **צורת הארץ לגבולותיה סביב** שנדפס בשקלוב בשנת 1802 (אוסף המפות על שם ערן לאור, הספרייה הלאומית – <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002369233.htm>).

שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה, ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא" (זוהר בשלח מח ע"ב).

11. ראו: ג' גליל, 'גבע, בית-דגון והגבול בין נחלת אשר לנחלת זבולון', **קתדרה** 57, תשנ"א, עמ' 3-18.

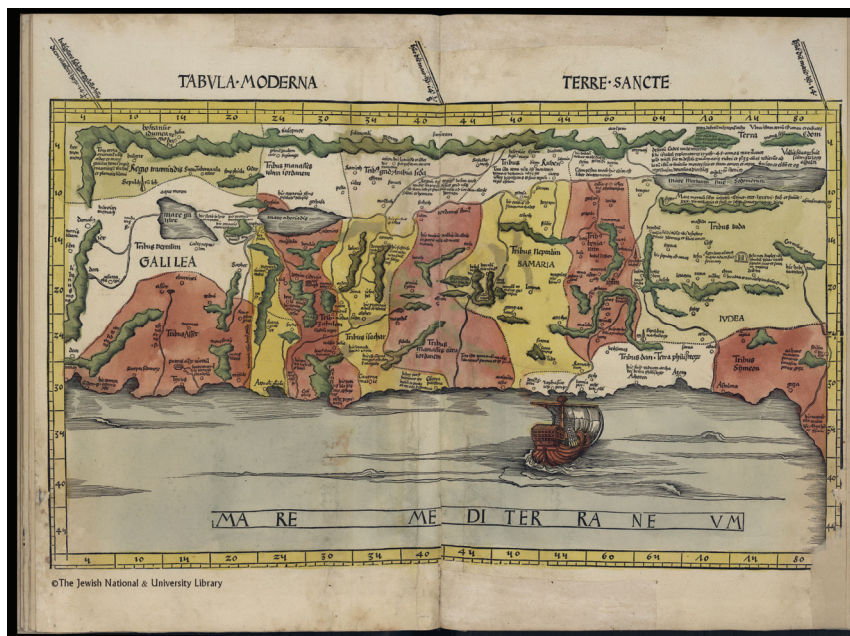
מצר הקישון נכלל בתחומי נחלת זבולון.

צ' גל¹² מציין, שהגבול המערבי של נחלת זבולון עבר בין אעבלין ובין אזור בית שער. לפי זה נחלת זבולון מרוחקת מנחל הקישון ואין כל חיבור בינה לבין איזה שהוא מוצא לים.

י' לוי¹³ מסרטט את גבולות נחלת זבולון על פי ממצאים ארכאולוגיים, ומותח את קו הגבול המערבי בין הרדוף לבין תל קירי הנמצא דרומית ליקנעם. לפי זה נחל השופט הנשפך אל נחל הקישון עובר בסמוך לנחלת זבולון, וכפי שעולה משני המאמרים הקודמים, אין לשבט זבולון יציאה ישירה מתחומו אל הים.

1. נחלת זבולון במפות עתיקות

מספר רב של מפות עתיקות מציג את נחלות השבטים. ביחס לנחלת שבט זבולון עולה בבירור, כי עד לראשית המאה השמונה עשרה מתוארת נחלת זבולון בכל המפות כמגיעה עד חוף הים (ראו לדוגמה איור מספר 3). לעומת זאת, בכמה מפות שצוירו

איור מספר 3: מפה המתארת את נחלת זבולון כמשתרעת עד לים. כמקובל במפות עתיקות, המזרח נמצא למעלה (Tabula moderna Terre Sancte, חיתוך עץ, שטרסבורג 1513, אוסף המפות על שם ערן לאור, הספרייה הלאומית – <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002368927.htm>).

12. ראו: צ' גל, 'גיא יפתחאל – הגבול בין אשר לזבולון', **קתדרה** 50, תשמ"ט, עמ' 27-30.

13. ראו: י' לוי, 'על כסלות-תבור, רמון, הנחל אשר על פני יקנעם וג' יפתחאל: להבנת גבולותיה של נחלת זבולון', **קתדרה** 108, תשס"ג, עמ' 5-36.

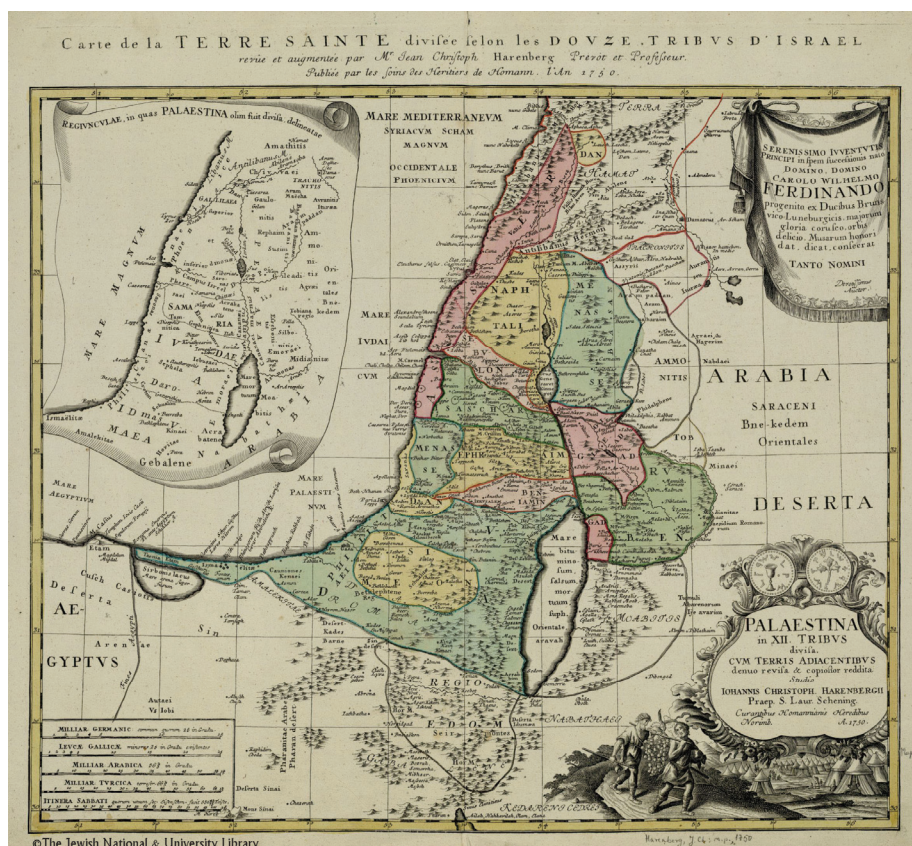
מאז, נחלת זבולון איננה מגיעה לים (ראו לדוגמה איור מספר 4).
הגר"א, שחי במאה השמונה עשרה, כבר ממפה באופן סכמתי מאוד את נחלת
זבולון כרחוקה מהים, אך מציין שקיימת רצועה יבשתית העוברת דרך נחלת אשר
ומחברת את נחלת זבולון לים (ראו לעיל איור מספר 2).
בין המפות העתיקות נמצאת אחת הרומזת לפתרון הבעיה שאנו עומדים להציע

איור מספר 4: מפה של ארץ ישראל וגבולות השבטים מהמאה התשע עשרה המדגימה את הדעה
שלשבת זבולון לא היה מוצא לים (Palestine [1825?], אוסף המפות על שם ערן לאור, הספרייה
הלאומית – <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002369219.htm>).

המחקר הפליאו-גאוגרפי כעזר להבנת תחומי נחלת שבט זבולון

במאמר זה – במקום לשלוח 'מסדרון יבשתי' אל החוף, נשלחת במפה זו 'לשון ימית' אל תוך היבשה, כך שזבולון נוגע בקצה הלשון הימית (ראו איורים מספר 5, 5א). בדעות שהובאו עד כאן לא מצאנו פתרון לבעיה הנדונה. יש בשיטת ר' אשתורי

איור מספר 5: מפה של נחלות השבטים מן המאה השמונה עשרה המראה לשון ים החודרת אל היבשה באזור נחלת אשר (J.C. Harenberg, *Palaestina in XII Tribus divisa, cum Terris Adjacentibus*, denuo revisa & copiosior reddita, Nuremberg 1750). אוסף המפות על שם ערן לאור, הספרייה הלאומית – <http://www.jnul.huji.ac.il/dl/maps/pal/html/heb/pal002368596.htm>.

איור מספר 5א: קטע מוגדל מתוך המפה שלמעלה המבליט את לשון הים החודרת דרך נחלת אשר ומגיעה לנחלת זבולון.

הפרחי והגר"א כדי לתת מענה לבעיה, אך לא ניתן למצוא פסוק שעליו ניתן לבסס את שיטתם. לכן פנינו גם לכיוון המחקר המודרני העוסק במהלך התפתחות הנוף.

ז. הפליאוגאוגרפיה של מורד הקישון באלף הרביעי לפני ימינו

המתודה הפליאוגאוגרפית קושרת בין ממצאים פיזיים גאולוגיים, פרה-היסטוריים וארכאולוגיים על מנת להבין תפוסת ותנועה של אוכלוסיות בעלי חיים, צמחים או בני אדם. שימוש במחקר פליאוגאוגרפי להסבר של מידע גאוגרפי מקראי נעשה כבר בעבר. בין הדוגמות הבולטות לשימוש זה ניתן למנות את הסבר תיאור יחזקאל של העיר צור – "ואמרת לצור הישבתי [הישבתי קרי] על מבואות ים רַכֶּלֶת העמים אל איים רבים" (כ"ז, ג), בהיותה אי בתקופה הנדונה. אברבנאל בפירושו לנבואת יחזקאל על צור (כ"ו, ב) כותב: "...צור נתישבה שנית, לא על שפת הים כמו שהיתה מקדם – אבל שבנו אותה בתוך הים כמו שהיא היום ויניסיאה [= ונציה]". המחקר הפליאוגאוגרפי¹⁴ מראה, כי צור הייתה מנותקת מהיבשה והייתה אי, ואילו כיום היא חצי אי. בדומה לכך מראים ע' פרומקין וי' אליצור¹⁵ מציאות של לשון ים בצפון ים המלח, המעידה על מפלס ים גבוה מאשר המפלס הנוכחי. מציאות מפלס גבוה של ים המלח בתקופה המדוברת מסבירה את הפסוק המתייחס לגבולות שבט יהודה: "וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן וגבול לפאת צפונה מלשון הים מקצה הירדן. ועלה הגבול בית חגלה ועבר מצפון לבית הערבה ועלה הגבול אבן בֶּהֶן בן ראובן" (יהושע ט"ו, ה-ו). לפי פשוטו של הכתוב, כל גבולו המזרחי של יהודה היה ים המלח, ומציאות זו מתקיימת כאשר צפונה של ים המלח נמצא ממזרח ליריחו.

בתום תקופת הקרח האחרונה, שבה היה מפלסו של הים התיכון נמוך בכמאה וחמישים מטר,¹⁶ עלו פני הים במהירות והגיעו לפני כארבעת אלפים שנה למפלס דומה למפלס הים הנוכחי. בתקופה זו נעצרת עליית המפלס המהירה, ומאז ועד היום שינויי המפלס נעים במשרעת של כ-1 ± מטר.¹⁷ משלב זה השינויים במיקום קו החוף

14. ראו: N. Marriner et al., 'Holocene Morphogenesis of Alexander the Great's Isthmus at Tyre in Lebanon', *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 104, No. 22, 2007, pp. 9218-9223.

15. ראו: A. Frumkin and Y. Elitzur, 'Historic Dead Sea level fluctuations calibrated with Geological and Archaeological evidence', *Quaternary Research* 57, 2002, pp. 334-342.

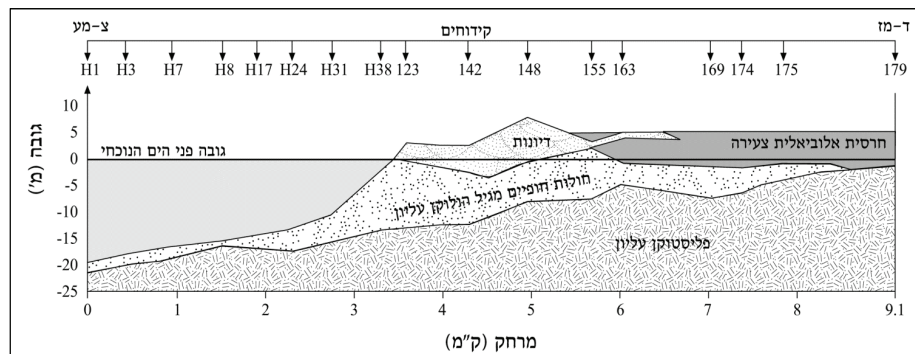
16. ראו: ד' צביאלי, **תהליכים סדימנטולוגיים במפרץ חיפה והקשרם לתא הליטורלי של הנילוס**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, 2006; E. Galili et al., 'Holocene sea-level changes and landscape evolution in the northern Carmel coast (Israel)', *Méditerranée: Revue géographique des pays Méditerranéens* 104, 2005, pp. 79-86.

17. ראו: צביאלי (לעיל, הערה 16), עמ' 44.

הם תוצאה של: א. תנועה טקטונית (עלייה או ירידה מקומית של גושי קרקע עקב תנועה של שברים); ב. צבירה/גרירה של סחף מאזור החוף. גריעה של סחף תביא לתזוזה של קו החוף אל תוך היבשת (במקרה של חוף אזור נמל הקישון – לדרום-מזרח), ואילו צבירה של סחף תביא לתזוזה של קו החוף אל הים (במקרה של חוף אזור נמל הקישון – לצפון-מערב). מקורם של חולות הקוורץ¹⁸ במפרץ חיפה, כמו גם לאורך חופי ישראל עד למפרץ חיפה, הוא הנילוס. החולות מובלים על ידי הנילוס אל הים ומשם על ידי הזרם החופי לאורך חופי ישראל, עד לשקיעתם במפרץ חיפה המשמש מלכודת לחולות והתחנה האחרונה של תנועתם.

מיקומו של קו החוף ומצבו הטופוגרפי של מפרץ חיפה מתקופת הברונזה ועד לתקופה ההלניסטית-רומית נחקר על ידי 'י' גלנטי ואחרים¹⁹ ועל ידי ד' צביאלי ואחרים.²⁰ שתי קבוצות מחקר אלה מציינות את קיומו של אסטואר (שפך נהר אל הים שצורתו כמשפך, שבו הקדקוד הוא אל תוך היבשת) במוצאו של הקישון אל הים. הנקודה הדרום-מזרחית ביותר של שפת הים בתוך אסטואר זה מגיעה על פי ההשערה עד לאזור יגור של ימינו.²¹

קיומו של אסטואר במוצא הקישון נשען על ממצאים סטרטיגרפיים,²² כמו גם על ממצאים ארכאולוגיים. איור מספר 6 מתאר את חתך תת-הקרקע לאורך הקישון, ובו

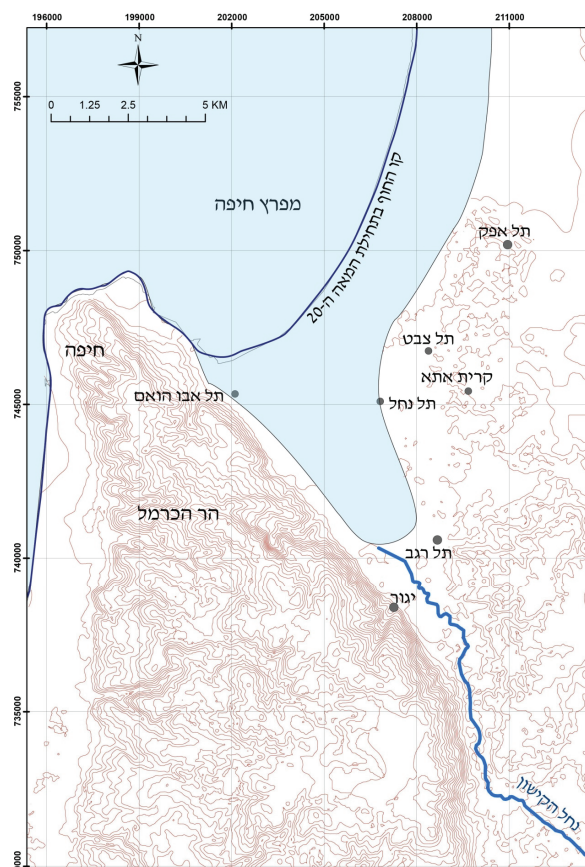
איור מספר 6: חתך תת-קרקע לאורך אפיק הקישון המבוסס על מידע משבעה עשר קידוחים. ניתן לראות בבירור את הידקקות שכבת החול החופי ואת העלייה בבסיס השכבה.

18. קוורץ – מינרל שהרכבו SiO_2 , מופיע במקום השביעי בסולם קושי המינרלים שהוא בין 1-10.
19. 'י' גלנטי ואחרים, 'התפתחות הדלתה של נהר הקישון בתקופת ההולוקן', **אופקים בגאוגרפיה** 31, תש"ן, עמ' 133-146.
20. ד. זביאלי et al., 'The Holocene evolution of the Haifa Bay area, Israel, and its influence on ancient human settlements', *The Holocene* 16 6, 2006, pp. 849-861.
21. ראו: גלילי ואחרים (לעיל, הערה 16).
22. סטרטיגרפיה – לימוד השכבות ששקעו ותנאי הסביבה בעבר, לדוגמה: שכבת חרסית ובה מאובנים של מים מתוקים תעיד על תנאים ביצתיים, ולעומתה שכבת חרסית עם מאובנים של מים מלוחים תעיד על לגונה ימית, וכדומה.

ניתן לראות כי החולות שהובאו על ידי הים הולכים ונעשים דקים לכיוון דרום-מזרח וממלאים את האסטואר בחול, כך שקו החוף נע לצפון-מערב. הופעתם נעלמת לאחר כמה קילומטרים במעלה הקישון.

התפתחות הנוף בתקופה הנידונה נלמדת בפרוטרוט במאמרם של גלנטי ואחרים. הם מדווחים על כך, שבכמה קידוחים באזור הקישון נמצאו צדפים ימיים ובראקיים הטיפוסיים לאסטוארים.²³ הנמל הגדול באסטואר הקישון התקיים בתל אבו הוואם, הנמצא כקילומטר וחצי מקו החוף הנוכחי.²⁴ על אפשרות השייט במעלה האסטוארים כותב א' רבן²⁵ ומציין את תל אבו הוואם וכן את תל רגב שליד רכסים.

בהתאמה לממצאים אלה סורטטה המפה המופיעה באיור מספר 7. על פי מפה זו

איור מספר 7: מפה סכמתית של אסטואר הקישון.

23. ראו: גלנטי ואחרים (לעיל, הערה 19), עמ' 139.

24. ראו: שם, עמ' 133.

25. ראו: א' רבן, 'הנמלים הקדומים בים התיכון', בתוך: י' קרמון ואחרים (עורכים), **אגן הים התיכון**, תל אביב 1983, עמ' 121-145.

ניתן לתאר מצב שבו זבולון יושב בעמק יזרעאל, ממערב לו נמצאת נחלת אשר, ואף על פי כן זבולון יושב לחוף ימים, במקום שבו נמצאים גם אזורי עגינה בטוחים המאפשרים קשרי חוץ ימיים. כפי שצוין לעיל בהערת התוספות לגמרא במסכת בבא בתרא, מקום זה נמצא באזור שער העמקים.

על פי מפה זו ברורה מאוד גם ההבנה של הפסוק "וככרמל בים יבוא" (ירמיהו מ"ו, יח).

ה. מסקנות

אזור שפך הקישון היה אסטואר רחב לפני כ־3000-3500 שנה והפך למישור יבשתי עקב שקיעת החול ממקור ימי, ולאחריו החומר האלוביאלי הצעיר שהובא על ידי הקישון. שקיעת סחף זו הביאה לתזוזת קו החוף עד למיקומו הנוכחי.

במאמר זה הוצג שחזור נוף האסטואר הקדום במוצא נחל הקישון לים. שחזור זה מאפשר את סרטוט המפה המופיעה באיור מספר 8. ניתן לראות כי בשינוי קטן של קו הגבול המופיע במפה המקובלת (איור מספר 1), ניתן למקם את נחלת זבולון בעמק יזרעאל, ואף על פי כן לאפשר את קיומו של חוף בקצה האסטואר השייך לנחלתו.

הסבר זה פותר את הבעיה שהוצגה בתחילת המאמר, בדבר הסתירה שבין תיאור נחלת שבט זבולון ביהושע י"ט לבין פסוקי התורה שבהם מתואר זבולון כשבט שנחלתו על הים, כמו גם דעת חז"ל (אולי על פי מסורת), שנחלת זבולון אכן הייתה סמוכה לים. לשבט זבולון אמנם היה מוצא אל הים ונמל שנתן מגן טוב לאניות העוגנות בו.

איור מספר 8: מפת גבולות זבולון המוצעת בעקבות ממצאי מאמר זה.